

В. М. Шевчук, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Проблеми теорії та практики провадження освідування при розслідуванні контрабанди

Ефективність розслідування контрабанди значною мірою залежить від своєчасного і правильного проведення окремих слідчих дій. При розслідуванні цієї категорії злочинів найбільш характерними першочерговими слідчими діями є: слідчий огляд, допит підозрюваного і свідків, обшук, виїмка, освідування, призначення необхідних судових експертиз. До подальших слідчих дій, як правило, належать проведення очних ставок, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, допит свідків, допит обвинуваченого, проведення судових експертиз. Розглянемо особливості тактики провадження освідування, оскільки при розслідуванні контрабанди ця слідча дія має певну специфіку.

Освідування є особливим різновидом слідчого огляду — огляд живої людини (ст. 193 КПК України). Ця невідкладна слідча дія у справах про контрабанду провадиться в тих випадках, коли є підстави вважати, що на тілі підозрюваного, його одязі можуть бути сліди злочину або особливі прикмети (шрами, татуювання, родимі плями).

© Шевчук В. М., 2002

Під слідами злочину, що належить встановити шляхом проведення освідування, слід розуміти сліди, в яких відбилася зовнішня будова взаємодіючих об'єктів (сліди саден, подряпин при закладенні предметів контрабанди в тайники і т. п.), а також сліди, які не відображають зовнішню будову взаємодіючих об'єктів, але органічно пов'язані з фактом учинення контрабанди (сліди ґрунту, плями крові, сліди наркотичних, отруйних, радіоактивних речовин, сліди фарби тощо), тобто сліди злочину слід розглядати в широкому і вузькому значенні¹.

У процесі освідування при розслідуванні зазначених злочинів можуть бути виявлені і зафіксовані, наприклад, пошкодження на тілі й різного роду сліди нашарування, які виникли в результаті закладення предметів контрабанди в тайники або при вчиненні інших дій по їх приховуванню. Крім цього, можуть бути виявлені й мікросліди, залишені такими предметами контрабанди, як наркотичні засоби, вибухові речовини, вогнепальна зброя, вибухові пристрої, отруйні чи сильнодіючі речовини тощо².

Особливі прикмети — це відмітні особливості, які мають цінність для ідентифікації людини за ознаками зовнішності (татуювання, родимки, шрами)³.

Вивчення практики показує, що при провадженні освідування найчастіше встановлюють татуювання — 63%, родимі плями — 9%, шрами — 6%, рубці — 1%, фізичні недоліки як результат раніше перенесеної хвороби — 0,4%⁴. Це вказує на те, що у практиці слідчих органів встановлення особливих прикмет здійснюється тільки щодо статичних, добре видимих на тілі людини аномалій.

У зв'язку з цим слід враховувати, що особливі прикмети можуть бути:

¹ Див.: Салтєвський М. В. Криміналістика: Підручник: У 2 ч. — Харків: Основа, 1999. — Ч.1. — С. 112.

² Див.: Федров А. В. Расследование контрабанды // Криминалистика: Учебник / Под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. — СПб: Лань, 2001. — С. 783.

³ Див.: Криміналістика: Підручник / За ред. В. Ю. Шепітька. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. — С. 164.; Топорков А. А. Словесный портрет: Практическое пособие. — М.: Юристъ, 1999. — С. 89–90; та ін.

⁴ Див.: Маркс И. А. Задачи следственного освидетельствования // Проблемы первоначального этапа расследования: Сб. науч. тр. — Ташкент: ТВШ. — С. 91.

1) функціонального характеру, тобто динамічні ознаки, що характеризують зовнішні прояви життєдіяльності людини (жестикація, міміка, особливості ходи, аномалії мови — заїкання, гартавлення, шепелявість тощо).

2) анатомічного характеру, тобто статичні ознаки, що характеризують зовнішню будову тіла людини і можуть бути як від народження (наприклад, надзвичайно низький або високий зріст, родимі плями, бородавки, рубці, заяча губа, укороченість кінцівок, шестипалість рук або ніг, невідповідність частин тіла тощо), так і набутими протягом життя (відсутність одного або декілька пальців на кінцівках, післяопераційний рубець, горб, викривлення спини тощо).

У процесі освідування при розслідуванні контрабанди можуть бути поставлені такі питання:

а) чи є на затриманому або його одязі сліди злочину: частки наркотичних засобів (психотропних речовин, лікарських препаратів, що містять наркотики, речі та предмети, що зберегли їх рештки, шприці та ін.), сліди контактної взаємодії з боєприпасами, вогнепальною зброєю, вибуховими, отруйними, радіоактивними речовинами тощо;

б) чи існують у даної особи ознаки вживання наркотиків: сліди ін'єкцій, крапкові ранки, абсцеси, флегмони, ознаки наркотичного сп'яніння;

в) чи є на тілі затриманого особливі прикмети, які і місце їх локалізації;

г) чи є на тілі даної особи які-небудь пошкодження і де;

г) чи є на тілі підозрюваного, його одязі та взутті сліди його перебування у певному місці, наприклад, поза митним контролем на об'їзній, рейдерній дорозі тощо;

д) чи є на тілі даної особи ознаки, які вказують на її професійну належність.

Названий перелік питань є приблизним і залежно від обставин справи може бути розширений¹.

Дискусійним у юридичній літературі й на практиці є питання про те, чи можливо в процесі освідування, крім обстеження тіла людини, провадити огляд її одягу і взуття. Одні

¹ Див.: *Белкин Р. С., Лившиц Е. М.* Тактика следственных действий. — М.: Новый юрист, 1997. — С. 79.

вчені вважають, що об'єктом огляду є тільки тіло людини¹, інші вказують на те, що освідування включає в себе огляд одягу та взуття², що знаходиться на особі, яка освідується.

Наприклад, С. Ф. Шумилін стверджує, що в «освідування огляд одягу не входить. Якщо на одязі освідуваного будуть виявлені ознаки слідів злочину, то одяг підлягає огляду за правилами, передбаченими статтями 190 і 191 КПК. Винятком є випадки, коли без огляду одягу неможливо зрозуміти походження слідів на тілі освідуваного, і виникає необхідність в одночасному огляді як певної ділянки тіла, так і одягу, що його закриває»³. І. Л. Петрухін зазначає, що огляд одягу і взуття допускається в рамках освідування лише у випадках, коли утворені на них сліди, плями, пошкодження проникли на тіло людини, у зв'язку з чим необхідно одночасно оглянути як одяг, взуття, так і тіло освідуваного, щоб виявити механізм нанесення слідів і причинення пошкоджень⁴. Р. С. Белкін зазначає, що освідування може супроводжуватися оглядом одягу, що є на освідуваному, і має провадитися в певній послідовності: спочатку оглядаються частини тіла, не закриті одягом, далі за необхідності — одяг, а потім — інші частини тіла. У випадках, коли освідування супроводжується оглядом одягу, протокол про провадження всіх цих дій має назву протоколом освідування і огляду одягу, тобто окремого протоколу про огляд одягу складати не потрібно⁵.

¹ Див.: *Виницкий Л. В.* Теория и практика освидетельствования на предварительном следствии: Учебное пособие. — Караганда: Карагандинская ВШ МВД СССР, 1982. — С. 25—26; *Гаврилов А. К.* Освидетельствование // Следственные действия. — Волгоград, 1984. — С. 53; *Марков А. Я.* Дознание по делам о преступлениях, подследственных следователям: Учебное пособие — М.: УМУ при ГУК МВД России, 1995. — С. 32; та ін.

² Див.: *Торбин Ю. Г.* Криминалистическое исследование тела и одежды подозреваемого в совершении преступления: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1978. — С. 7; *Селиванов Н. А., Теребилов В. И.* Первоначальные следственные действия. — М.: Новый юрист, 1997. — С. 79,80; *Тертишник В. М.* Уголовный процесс: Учебное пособие. — Харьков: Арсис, 1997. — С. 272—277 та ін.

³ *Шумилин С. Ф.* Освидетельствование // Руководство по расследованию преступлений: Науч.-практ. пособие / А. В. Гриненко, Т. В. Кактнова, Г. К. Кожевников и др. — Харьков: Консум, 2001. — С. 362.

⁴ Див.: *Петрухин И. Л.* Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. — М., 1985. — С. 138.

⁵ Див.: *Белкин Р. С., Лившиц Е. М.* Тактика следственных действий. — М.: Юрист, 1997. — С. 79,80.

На наш погляд, при вирішенні питання щодо того, чи є об'єктом освідування одяг освідуваного, необхідно враховувати такі положення:

1) у криміналістичному плані огляд та обстеження тіла освідуваного та одягу (взуття), що знаходиться на ньому, вимагає комплексного підходу. Таку діяльність слід розглядати як єдиний безперервний пізнавально-посвідчувальний процес;

2) тактика проведення освідування залежить від ситуації, яка склалася на момент розслідування, від способу вчинення контрабанди й закономірностей утворення тих чи інших слідів механізму злочину, тобто враховується ситуаційна обумовленість цієї слідчої дії;

3) слід враховувати підстави проведення освідування та його завдання і спрямованість. А тому, з нашої точки зору, враховуючи ситуаційну обумовленість цієї слідчої дії, вважаємо, що одяг може бути об'єктом освідування. Відповідно й тактика освідування повинна розроблятися з урахуванням цих обставин.

У тактичному плані процес освідування складається із трьох етапів: підготовчого, безпосереднього проведення, фіксації одержаних результатів.

Успіх освідування значною мірою залежить від того, наскільки ця слідча дія якісно підготовлена. Підготовка освідування являє собою комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що утворює сприятливі умови для його проведення.

Підготовка до освідування включає: а) одержання й оцінку фактичних даних, необхідних для прийняття рішення про освідування; б) вибір часу освідування. При цьому слід враховувати, що освідування — це невідкладна слідча дія, оскільки будь-яке зволікання може призвести до втрати доказової інформації внаслідок дій освідуваної особи, спрямованих на знищення слідів злочину, а інколи й особливих прикмет; в) вибір місця проведення цієї слідчої дії. Освідування, як і інші слідчі дії, провадиться в кабінеті слідчого, а судово-медичне освідування з участю судового медика або лікаря доцільно здійснювати в медичній установі; г) перевірку готовності необхідних науково-технічних засобів; г) забезпечення участі

необхідних спеціалістів та інших учасників освідування, визначення характеру й послідовності їх дій; д) вирішення питання про запрошення понятих, тієї ж статі, що й освідувана особа; є) визначення з урахуванням конкретних обставин, які сліди, особливі прикмети, де і як доцільно шукати.

Фактичні дані, що обумовлюють прийняття рішення про провадження освідування, можуть бути прийняті в процесі проведення огляду місця події, обшуку, допиту підозрюваного і свідків, здійснення оперативно-розшукових заходів. Можливість виявлення на тілі злочинця слідів контрабанди зумовлена тим, що при вчиненні підготовчих дій, безпосереднього переміщення товарів та інших предметів через митний кордон шляхом приховування від митного контролю та поза ним відбувається процес контактної взаємодії особи, яка вчиняє цей злочин, з різними предметами, речовинами і матеріальною обстановкою вчинення злочину. У результаті таких дій на її тілі, одязі залишаються частинки ґрунту чи інших слідоутворюючих і слідосприймаючих об'єктів, наявність яких свідчить про причетність особи до вчинення контрабанди¹.

Важливо продумати і спланувати тактику дій на той випадок, коли освідувана особа відмовляється від проведення такої слідчої дії, і запросити лікаря. Лікар повинен засвідчити (і про це має бути відмітка у протоколі), що примусові дії не були небезпечними для здоров'я особи, щодо якої здійснювалося освідування.

Перед початком проведення освідування слідчий запрошує двох понятих, які відповідають вимогам ст. 127 КПК, а в разі необхідності — спеціаліста (експерта-криміналіста, лікаря, біолога, хіміка та ін.) і роз'яснює їм їх права й обов'язки (ст. 128¹ КПК). Потім запрошує освідуваного, оголошує йому постанову про провадження освідування і роз'яснює йому, що згідно з ч. 5 ст. 114 КПК постанови слідчого, винесені відповідно до закону, в кримінальній справі, яка перебуває в його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма громадянами, яких вони стосуються або яким вони адресовані. Підозрюваного чи обвинувачуваного, який заявляє про

¹ Михайлов Н. Г. Освидетельствования // Расследование контрабанд. — М.: Юристъ, 1999. — С. 112.

своє небажання бути освідуваним, необхідно попередити, що до нього можуть бути застосовані примусові заходи. Крім цього, необхідно роз'яснити сутність проваджуваних дій, а якщо передбачається провести їх фотозйомку, відеозапис, слід з'ясувати ставлення освідуваного до можливого застосування зазначених засобів фіксації¹.

Безпосереднє провадження освідування складається з таких операцій:

1) встановлення особи, яка освідується, щоб уникнути можливої помилки, зумовленої спробою видати себе за іншу особу;

2) огляд тіла освідуваного, порядок якого зумовлений поставленим завданням:

а) якщо конкретна межа освідування відома і полягає у встановленні особливої прикмети, слідчий відразу пропонує показати ту частину тіла, де ця ознака зовнішності знаходиться. Якщо прикмета знаходиться на відкритих або на закритих частинах тіла і стать освідуваного співпадає зі статтю слідчого, то він здійснює всю процедуру освідування особисто. У разі знаходження особливої прикмети на закритих частинах тіла і якщо стать слідчого не співпадає зі статтю освідуваної особи, огляд тіла за його дорученням здійснює судово-медичний експерт або лікар;

б) якщо виявлено сліди злочину, то оглядається все тіло освідуваного слідчим або лікарем².

Безпосередній огляд тіла й одягу освідуваного починається з уважного вивчення предметів одягу, взуття, відкритих ділянок тіла, насамперед обличчя, шиї, рук. Особливу увагу варто звернути на стан предметів одягу і взуття, а також пошкодження, сліди, утворені різноманітними речовинами, особливі прикмети на відкритих частинах тіла. При детальному огляді послідовно обстежуються всі частини тіла «зверху вниз», починаючи з голови. Особливо ретельно обстежуються ті частини тіла, на яких найвірогідніше, з урахуванням обставин розслідуваного злочину, можуть залишатися сліди злочину.

¹ Див.: Шумилин С. Ф. Освидетельствование. — С. 358, 359.

² Див.: Одерий А. В., Щербаковський М. Г. Криминалистика: Учебное пособие. — Харьков, 1998. — С. 33 — 35.

З метою виявлення частин різних речовин, які могли потрапити на освідуваного з місця події, потрібно ретельно оглянути поверхню за його вуховими раковинами, носову порожнину, нігті й підногтеві щілини, а також інші місця можливого знаходження таких частин. У випадках, коли підозрюваний намагається замаскувати ті чи інші сліди контрабанди за допомогою різних пов'язок, бинтів, пластирів, необхідно до проведення освідування залучити лікаря.

Слід зазначити, що вибір тактичних прийомів освідування в кожному конкретному випадку визначається колом тих завдань, які необхідно вирішити в ході його здійснення. Наприклад, при підозрі на перевезення наркотиків так званими «мулами», «ковтателями» у порожнинах свого тіла (шлунок, анальний отвір, статеві органи, пряма кишка) необхідно за допомогою лікаря провести рентгенографію або ультразвукове обстеження на наявність у них сторонніх предметів; наявність рубців, паталогічних пігментацій або татуювання можна встановити шляхом візуального огляду; сліди видаленого або знищеного татуювання можна виявити шляхом застосування електронно-оптичного перетворювача тощо.

Заключний етап освідування включає фіксацію результатів цієї слідчої дії та опис виявлених слідів контрабанди й особливих прикмет у тій послідовності й у тому вигляді, у якому виявлене спостерігалось в процесі освідування (ст. 195 КПК).

У разі виявлення тілесних пошкоджень треба описати їх локалізацію, розміри, форму, колір та інші якості. Слід враховувати, що пояснення освідуваного щодо тілесних пошкоджень не фіксуються у протоколі освідування, а фіксуються у протоколі допиту, який бажано провести негайно після закінчення цієї слідчої дії. У ситуаціях, коли слідчий не був присутнім при освідуванні, відомості про сліди злочину й особливі прикмети доцільно позначити на контурній схемі людини. Особливі прикмети фіксуються шляхом опису їх конфігурації, малюнка, змісту напису на татуюванні, особливостей зображення букв тощо.

Освідування може супроводжуватися фотозйомкою загального вигляду частини тіла і виявлених на ньому особли-

вих прикмет чи слідів. Фотографії додаються до протоколу у вигляді фототаблиць¹.

Таким чином, успіх розслідування контрабанди багато в чому залежить від своєчасності та якості проведення освідування та фіксації його результатів. Між тим в окремих випадках протокол освідування складається не під час проведення даної слідчої дії, а значно пізніше. Іноді така слідча дія взагалі не провадиться, включаючи випадки, коли є підстави вважати, що на тілі контрабандиста, його одязі можуть бути сліди злочину або особливі прикмети. Звичайно, вказані порушення кримінально-процесуального законодавства негативно відбиваються на збиранні доказової інформації.

¹ Див.: *Белкин Р. С., Лифшиц Е. М.* Вказ. раб. – С. 80; *Шумилин С. Ф.* Вказ. раб. – С. 362, 363; *Ищенко Е. П., Ищенко П. П., Зотчев В. А.* Криминалистическая фотография и видеозапись: Учеб.-практ. пособие / Под ред. Е. П. Ищенко. – М.: Юристъ, 1999. – С. 192, 193.

Конференції та семінари

Введення в дію з 1 січня 2002 року Земельного кодексу України висунуло на перший план питання практичного застосування його положень.

Відображаючи стратегію держави, спрямовану на поглиблення і подальший розвиток земельної реформи, створюючи необхідну законодавчу основу для подальшої нормотворчої діяльності, цей документ закріпив нові правові інститути, які раніше були не відомі земельному законодавству. Серед них: право земельного сервітуту, добросусідство, обмеження прав на землю, набувальна давність, застава землі, продаж земельних ділянок на конкурентних засадах, державна реєстрація прав на земельні ділянки та ін.

Реалізація цих та ряду інших положень Земельного кодексу в правозастосовчій практиці зіткнулася з необхідністю їх тлумачення, пошуку найбільш оптимальних варіантів, які б забезпечували належну охорону та раціональне використання земель, а також гарантії прав і законних інтересів як власників земельних ділянок, так і землекористувачів.

З огляду на це працівники лабораторії правових проблем земельних відносин Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України ініціювали формування авторського колективу і підготовку коментарю до Земельного кодексу. Після завершення роботи над коментарем вчена рада Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України рекомендувала його до друку.

Презентація коментарю відбулася в Сумському національному аграрному університеті 29 травня 2002 року за сприяння Інституту державного будівництва та місцевого самоврядуван-